

Zamanının Ötesinde Bir Kadının Profili: Gertrude Bell

**Meryem Maide AĞALDAY¹
Prof. Dr. Fahri KILIÇ²**

Özet

Gertrude Bell, başta toprak bütünlüğünün bozulmasında büyük rol oynadığı Osmanlı Devleti olmak üzere, tüm dünya tarafından casus kimliği ile bilinmektedir. Pasta keser gibi ülke bölen kadın, cetvelle sınırları çizen kadın, çöl kraliçesi, şark şeytanı gibi tabirlerle anılan Gertrude Bell, kendi döneminin çok ötesinde eğitim geçmişine ve bilgi birikimine sahiptir.

Gertrude Bell, Viktorya dönemi İngiltere'sinde Oxford Üniversitesinde okuyan ilk 5 kadından biri olmuş, 1920 yılına kadar kadınlar bir mezuniyet derecesi alamadığı için buradan fahri dereceyle mezun olmuştur. Dağcılık gibi ekstrem sporlara ilgi duymuştur. Dünyanın dört bir yanına seyahatlerde bulunmuş, gittiği bu ülkelerde konuşulan pek çok dili öğrenmiştir. Irak Ulusal Müzesinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bell hakkında yapılan çalışmalarda daha çok kendi ülkesinin sömürge politikalarındaki rolüne odaklanılmıştır. Bu çalışmada Bell'in casusluk faaliyetlerinin yanı sıra Ortadoğu ve Anadolu'da katıldığı arkeolojik kazıları, kitapları, makaleleri ele alınarak Bell'in biyografisi temelli geniş bir resmi sunulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada nitel araştırma metodolojisine göre tasarlanmış olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle birincil kaynaklara ulaşılmış, kaynaklar tasnif edilip değerlendirilmiştir. Bu kapsamda New Castle Üniversitesi bünyesinde bulunan Gertrude Bell Arşivinden, tuttuğu günlüklerinden, yazmış olduğu kitaplarından, makalelerinden, mektuplarından, çektiği fotoğraflardan, yararlanılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, The New York Times Gazetesi arşivi ile Gertrude Bell'in hayatını konu edinen The Letters from Baghdad belgeseli ve hakkında yazılan kitaplar, anılar, biyografiler, makaleler ve tezlere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gertrude Bell, Casus, Ortadoğu, Anadolu, Arkeoloji, Biyografi

A Profile of a Woman Ahead of Her Time: Gertrude Bell

Abstract

Gertrude Bell is known all over the world as a spy, especially the Ottoman Empire, whose territorial integrity she played a major role in disrupting. Gertrude Bell, who is referred to as the Woman Who Divides the World Like a Pie, the Woman Who Drew the Borders, the Queen of the Desert, the Devil of the Orient, has an educational background and knowledge far beyond her own era.

Gertrude Bell was one of the first five women to study at Oxford University in Victorian England, graduating with an honorary degree, as women could not receive a degree until 1920. She was interested in extreme sports such as mountaineering. She travelled all over the world and learned many languages spoken in the countries she travelled to. He pioneered the establishment of the Iraqi National Museum. Studies on Bell have mostly focused on his role in the colonial policies of his own country. In this study, in addition to Bell's espionage activities, archaeological excavations she participated in the Middle East and Anatolia, books and articles will be discussed and a broad biographical picture of Bell will be presented.

¹ Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-Mail: meryemagalday@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5442-8921>

² Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, E-Mail: kilic_f@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0882-5811>

In this study, the document analysis method, which is designed according to qualitative research methodology, was used. First of all, primary sources were accessed, and the sources were classified and evaluated. In this context, the Gertrude Bell Archive at New Castle University, her diaries, books, articles, letters, letters, and photographs she took were utilized. In addition, the State Archive of the Presidency, The New York Times Newspaper archive, The Letters from Baghdad documentary about Gertrude Bell's life, and books, memoirs, biographies, articles and theses written about her were also consulted.

Keywords: Gertrude Bell, Middle East, Anatolia, Archaeology, Literature, History, Biography

Giriş

Gertrude Bell Birinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinde, Orta Doğu'da yeni devletlerin kurulmasında ve İngiltere'nin Ortadoğu politikasının şekillendirilmesinde önemli rol oynamıştır. 20.yüzyılın başlarında Orta Doğu'ya yaptığı seyahatlerle Mezopotamya'nın coğrafyası ve siyaseti hakkında Arap gruplarla dostluklar kurmuş, ilk elden bilgiler edinmiştir. Elde ettiği bu bilgiler İngiliz hükümeti için, Osmanlı Devleti'nin bölünmesinde, Arap aşiretlerini isyana geçirmesinde oldukça etkili olmuştur.³ Bu faaliyetlerinden dolayı Arabistan'daki ders kitaplarında Arapları uyandıran kadın olarak tasvir edilmiştir.⁴

Yine Gertrude Bell, Haşimi monarşisinin Irak'ta kurulmasında oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle kendisine El Hatun unvanı verilmiştir⁵. Batılı güçlerin kendi bakış açıları ve çıkarları doğrultusunda Orta Doğu'nun kaderinin belirlenmesinde Bell'in yürüttüğü casusluk faaliyetleri günümüzde de bölgede hala etkisini sürdürmektedir.

Orta Doğu'daki İngiliz politikasının şekillenmesindeki oldukça önemli bir role sahip olan Bell, aynı zamanda bölgenin tarihi ve kültürel zenginliklerinin ortaya çıkarılmasında da önemli katkılarda bulunmuştur. Irak'ta, arkeolojik hazinelerinin toplandığı ulusal bir müze kurmuş, fahri olarak müdürlüğünü yapmış ve bir eski eserler mevzuatı oluşturmuştur.⁶ Bell'in bölgedeki arkeolojiye katkılarının siyasi etkisi Orta Doğu'nun jeopolitik manzarası üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır.

Ailesi ve Çocukluğu

Gertrude Margaret Lowthian Bell 14 Temmuz 1868'de County Durham'da doğmuştur. Babası Teesside'in yerel ileri gelenlerinden Sir Hugh Lowthian Bell (1844-1931)'dir. Gertrude Bell'in ailesi ve eğitimi, Gertrude'un sıra dışı kariyerinin temelini oluşturmuştur. Büyükbabası Sir (Isaac) Lowthian Bell (1816-1904), 1886 yılında baronet unvanını almış, seçkin bir bilim insanı, yenilikçi sanayici ve İngiltere'nin en zengin adamlarından birisi

³ Hocaoglu, *Gertrude Bell'in 1907 Yılı Batı Anadolu Seyahati*

⁴ Browne, "A literary history of Persia."

⁵ Dabbach, "Iraqi Architectural Identity" S.124

⁶ Collin&Tripp, *Gertrude Bell and Iraq: A life and legacy*, 205.

olmuştur.⁷ Gertrude'un babası Sir Hugh Bell Almanya ve Fransa'da bilim eğitimi almıştır. Gertrude Bell'in annesi Maria Shield, Gertrude henüz 3 yaşındayken, 1887'de ölmüştür.⁸ Gertrude sekiz yaşındayken babası, Florence Oliffe ile evlenmiş, Gertrude'un bu evlilikten 3 kardeşi olmuştur. Üvey annesi Florence'ın, Bell'in eğitimi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.⁹ Florence Bell, Gertrude'un eğitiminde çok titiz davranmış, moda anlayışından görgü kurallarına kadar pek çok konuda Gertrude'u yönlendirmiştir.¹⁰ On beş yaşına gelene kadar Gertrude ve kardeşlerinin eğitimi, anneleri Florence'in gözetiminde evde devam etmiştir.¹¹ Bell, Klasik bir bilgin olan amcası Thomas Marshall aracılığıyla erken yaşta antik dünyaya ilgi duymaya başlamıştır.¹²

Eğitim Hayatı ve Bildiği Diller

Bell'in çocukluğunun ilk yıllarında evde aldığı eğitimin ardından, 1884 yılında Londra'da kızlara yönelik az sayıdaki okuldan biri olan Queen's College'a gitmiştir. Ailesinin bu kararında Viktorya döneminin, eğitimin bir kadının evlilik şansını kısıtladığı görüşü etkili olmuştur.¹³ On altı yaşındaki Gertrude'un entelektüel yetenekleri öğretmenlerinin dikkatini çekmiştir. Otuz ila kırk kızdan oluşan sınıflarda tarih dersinde birinci, aritmetik dersinde ikinci ve coğrafya dersinde üçüncü olmuştur.¹⁴ Kısa süre sonra entelektüel becerilerden ziyade sosyal beceriler kazandırmayı amaçlayan derslerden sıkılmış ve tarih okumaya merak salmıştır. Bunun üzerine Mayıs 1886'da Queen's College'da geçirdiği iki yılın sonunda Bell, Oxford'daki iki kadın kolejinden biri olan Lady Margaret Hall'a kaydolmuştur.¹⁵

Oxford'ta okul derslerinin yanında spor-sosyal faaliyetlere katılma imkânlarına sahip olmasına rağmen Bell, kadınlar açısından erkeklere kıyasla çok daha katı olan kuralları karşısında oldukça zorlanmıştır. Ancak Bell bu zorlukların üstesinden başarıyla gelmiş, 1888 baharında sözlü sınavlarına bir yıl erken girerek modern tarihin en parlak birinci sınıf onur derecelerinden biriyle, Oxford'da bunu yapan ilk kadın olarak mezun olmuştur.¹⁶ Fakat 1920 yılına kadar kadınlar derece almaya uygun olmadığından, kendisine fahri bir derece dışında

⁷ "Bell, Sir Isaac Lowthian," in *Dictionary of National Biography*, 132–35.

⁸ Cohen&Joukowsky, *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

⁹ Cohen, "1994 için Viktorya dönemi bibliyografyası." 639

¹⁰ *Earlier Letters*, 20, 30, 39–40, 69–71, 80–81, 85; Birkett, *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers* 27–31.

¹¹ Lawson, *The Intrepid Gertrude Bell: Victorian Lady, Explorer Of The Middle Eastern Deserts, and Key Adviser To The New Iraqi Nation*.S.7

¹² *Earlier Letters*, 8, 10.

¹³ Goodman, *Gertrude Bell, Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

¹⁴ *Earlier Letters*, 72.5;

¹⁵ *Earlier Letters*, 73;

¹⁶ F. Bell, in *Letters*, 4.

kabul gören bir derece verilmemiştir.¹⁷ Oxford'daki eğitimini tamamladıktan sonra kariyer planlarına ulaşamayan Gertrude eve dönmüştür.

Bell ailesiyle birlikte, tatillerinin çoğunu İtalya ve Almanya'da geçirmiştir. Bir ülkeyi o ülkede konuşulan dilin temellerini bilerek ziyaret etmeye önem göstermiştir. Weimar'da Almanca dersleri almaya, Venedik'te ise İtalyanca dersleri almaya başlamıştır. Yavaş yavaş sadece İngilizce ve Fransızca'yı değil, aynı zamanda İtalyanca, Almanca, Arapça, Farsça ve Türkçeyi de akıcı hale getirmiştir.. Dünyayı dolaşırken tercümana ihtiyaç duymayacak kadar Hintçe, Japonca ve Urduca öğrenmiştir. Arapça onun için en zor dil olmuştur. 1900'de, aile dostları Nina ve Alman konsolosu olan Freidrich Rosen ile Kudüs'te kaldığı sırada, haftada altı saat Arapça dersi almıştır.¹⁸

Dil öğrenme konusunda kendini oldukça geliştiren Gertrude, öğrendiği dilleri çok iyi kullanmıştır. Öyle ki, Arapçayı, Arabistanlı Lawrence olarak da bilinen, dönemin önemli oryantalistlerinden kabul edilen Thomas Edward Lawrence'tan çok daha iyi konuşmuştur. Daha çok seyahat etmiştir, arazide nasıl gözlem yapacağını ve haritalamayı öğrenmiş ve tecrübe etmiştir. Lawrence Gertrude'un maddi imkânlarına sahip olamadığı gibi Gertrude'un çöl şeyhleri arasında sahip olduğu statüye de sahip olamamıştır. Gertrude'un sonraki yıllarda görev yapacağı Arap Bürosu'nun personeline getirdiği benzersiz şey, kabileler hakkındaki ansiklopedik bilgisi değil, taze bilgileri olmuştur. Elbette ki bu bilgileri, seyahat ettiği yerlerde konuşulan dilleri öğrenerek edinmiştir.¹⁹

Şair ve Yazar Yönüyle Gertrude Bell

Gertrude Bell, mektupları ve günlüklerinden anlaşılacağı üzere, sanata çok önem vermiştir. Hafız'ın şiirlerini Farsçadan İngilizceye çevirmiştir. Bunun dışında çok sayıda kitap ve yazı kaleme almıştır:²⁰ Bunların çoğu California Üniversitesi ve Oxford Üniversitesi bünyesinde basılmış ve yayınlanmıştır.

• *Persian Pictures. A Book of Travel*: 1894'te İran'dayken izlenimlerinin bir kısmını kaleme aldığı bu kitabı ailesini hayal kırıklığına uğratmaktan korktuğu için isimsiz olarak yayımlanmıştır. Kitabın beğenilmesi üzerine 1928'de Sir E. Dennison Ross'un önsözünü ve 1937'de Vita Sackville-West'in giriş yazısıyla yeniden basılmıştır.²¹ Safar Nameh adıyla yayımlanan önsözünde Gothe'nin; "*Ben neden faniyim, ey Zeus?*" diye sordu güzel. Tanrı,

¹⁷ Delamont, "Contradiction in Ladies' Education," 158; Goodman, *Gertrude Bell*, 12.

¹⁸ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-5-5>

¹⁹ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-2-1-5-7>

²⁰ <https://research.ncl.ac.uk/gertrudebell/resources/>

²¹ Cohe&Joukowsky, *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*. s.151

"Ben yalnızca geçici olanı güzelleştiririm" dedi. Ve aşk, çiçekler, çiy ve gençlik duydu bunu; hepsi ağlayarak Jüpiter'in tahtından uzaklaştı."²² dizelerine atıf yapmıştır.

• *Poems from the Divan of Hafiz*: 1897'de, Farsça yazılmış olan Hafız'ın Divan'ını İngilizceye çevirmiştir.²³ Hafız'ın on dördüncü yüzyıl Farsça şiirlerinin çevirisi ve analizi, tarihsel bir girişle birlikte, eleştirmenler tarafından şiirsel kalitesi ve betimlemesi nedeniyle övülmüş, en iyi İngilizce çevirilerden biri olarak kabul edilmiştir. 1929'da Cambridge Üniversitesi Profesörü A. J. Arberry, "Hafız'ı İngilizceye yaklaşık yirmi kişi çevirmiş olsa da onun uyarlamaları hala en iyisi" olarak belirtmiştir.²⁴

• *Notes On A Journey Through Cilicia And Lycaonia*: 1906 yılında *Revue Archéologique* dergisinde başlıklı bir seri yayınlamıştır. Bu seri 6 makaleden oluşmakta, Türkiye'de bulunan Klikya antik kentlerini konu edinmektedir.²⁵

• *The Desert and the Sown*: 1908'de yazdığı, 20. yüzyılın başlarında Suriye ve Filistin'e yaptığı yolculukları anlatan bir seyahatnamedir.²⁶ Kitap, Bell'in karşılaştığı manzaralar, kültürler ve insanlar hakkında ayrıntılı bilgiler sunmakta ve önemli siyasi ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemde bölgenin canlı bir portresini çizmektedir. Kitabı için 16 Mart 1907 tarihli The New York Times gazetesinde bir tanıtım yazısı da yazılmıştır.²⁷

• *The Thousand and One Churches*: 1909 yılında Sir William Ramsay ile iş birliği yapmış ve II. ve III. bölümlerden sorumlu olmuştur.²⁸ Yine başka bir çalışma olan Van Berchem ve Strzygowski'nin "Amida" (1910) adlı kitabındaki bölümün ve dönemin önemli dergilerinden biri olan "Journal of Hellenic Studies" dergisinde bir makalesinin yayınlanmasıyla Bell, adından söz ettirmeye başlamıştır.

• *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin*: 1910 yılında Gertrude Bell'in 20.yüzyılın başlarında Türkiye'nin Tur Abdin bölgesindeki Hristiyan mimarisini incelemesini, Bell'in araştırdığı yerlerin ve anıtların kapsamlı bir kataloğunu içermektedir. Hala önemli kabul edilen bu kitap, bölgenin mimari mirasına ışık tutmaktadır.²⁹

• *Amurath to Amurath*: 1911 yılında yayınlanan Gertrude Bell'in 1905 yılında Türkiye'ye yaptığı yolculuğu anlattığı seyahat anı kitabıdır. Bell'in Türkiye'nin çeşitli bölgelerini gezerken, insanlarıyla, kültürüyle ve manzaralarıyla karşılaştığı deneyimlerini

²² Goethe, J. W., Gedichte. Ausgabe letzter Hand, 1827. Vier Jahreszeiten. Aus Sommer

²³ Microsoft Corporation tarafından sağlanan fonla 2007 yılında internet arşivi tarafından dijitalleştirilmiştir. <https://archive.org/details/poemsfromdivanof00hafiiiala/page/n5/mode/2up>

²⁴ Arberry, *Persisch e Reisebilder*, 179.

²⁵ Bell, *Notes on a journey through Cilicia and Lycaonia*, 1-29.

²⁶ <https://archive.org/details/desertandsown00bellgoog/page/n14/mode/2up>

²⁷ <https://timesmachine.nytimes.com/browser>, yazar tarafından üyelik alınarak ulaşılmıştır.

²⁸ Binbir Kilise kitabı;

https://books.google.co.uk/books?id=uTAHzTc31oC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

²⁹ <https://archive.org/details/churchesmonaster0000bell/page/n9/mode/2up>

çermektedir. Ziyaret ettiği yerler, tanıştığı insanlar ve keşfettiği yerlerin tarihi ve kültürel önemi hakkında betimlemeler sunmaktadır.³⁰

• *Palace and Mosque at Ukhaider A Study in Early Mohamman Architecture*³¹ 1914'te kaleme aldığı bu kitap, Abbasilerin ilk başkentindeki önemli anıtlara odaklanarak İslam mimarisinin erken dönemini incelemektedir.

• *Asiatic Turkey*: Mezopotamya ile ilgili konularda 1916 yılında yazdığı bir dizi makaleyle, *The Arab of Mesopotamia* adlı kitaba 2. Bölüm olarak katkıda bulunmuştur.³²

• *Review of the Civil Administration of Mesopotamia*: 1920 yılında Talbot W.A. ile birlikte yazmıştır. Kitapta, Mezopotamya'daki sivil idarenin derinlemesine bir incelemesini sunmuş, yapısını, politikalarını ve uygulamalarını analiz etmiştir.

• Gertrude Bell aynı zamanda Encyclopaedia Britannica'nın on üçüncü baskısı için "Irak'ın Siyasi Tarihi" bölümünü yazmıştır. Britannica'nın on dördüncü baskısı yeniden basılmıştır.³³

Seyyah ve Maceraperest Yönüyle Gertrude Bell

Bell'in hayatı ve çalışmaları siyasi, sosyal, kültürel, antropolojik, arkeolojik çalışmalara ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına konu olmuştur. Ancak Bell'in hayatına bu ilgiyi uyandıran, Bell'in Yakın Doğu siyasetine dâhil olması, macera dolu seyahatleri ve Doğu'daki keşifleridir. Bell ilk yurtdışı gezisini, Oxford'a gitmeden bir yıl önce, Almancasını geliştirmek için 1887'de Almanya'yı ziyaret ederek gerçekleştirmiştir.³⁴ Oxford'dan mezun olduktan sonra Kıta Avrupası'na ilk ziyaretini ise 1888 yılında gerçekleştirmiştir. Bükreş'te, İngiliz elçisi olarak görev yapan Florence Bell'in kız kardeşinin eşi Sir Frank Lascelles'in yanında kalmıştır.³⁵ Bu ziyaret aynı zamanda İngiltere'nin dünyadaki rolüyle ilk karşılaşması olmuştur ve Gertrude'un dünya görüşünü şekillendirmesinde büyük rol oynamıştır.³⁶ Oradaki ziyareti sırasında, geleceğinde belirleyici bir rol oynayacak iki adamla, Charles Hardinge ve danışmanı, aynı zamanda destekçisi olacak İngiliz yazar ve diplomat Valentine Chirol ile tanışmıştır. Romanya'dan eve dönüş yolculuğunda Bell, 1889 yılının Nisan ayında Billy Lascelles ve Valentine Chirol eşliğinde ilk kez İstanbul'u ziyaret etmiştir.³⁷

Doğu (yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa dışındaki toprakları) 19.yüzyılda çok tercih edilen bir seyahat rotası olmuştur. 1890'larda seyahat artık bir zevk, kendini

³⁰ <https://archive.org/details/amurathtoamurath00bell/page/n11/mode/2up>

³¹ <https://archive.org/details/palacemosqueatuk00belluoft/mode/2up>

³² <https://www.loc.gov/resource/gdclccn.19006676/?sp=9&st=image>

³³ Thomas, *A position to command respect: women and the eleventh Britannica*.

³⁴ *Earlier Letters*, 54, 75--'J6.

³⁵ Wallach, 29-31.

³⁶ Lascelles, *Dictionary of National Biography, 192-1921*, 323-24.

³⁷ Cohen & Joukowsky, *Breaking ground: pioneering women archaeologists*. s.149

gerçekleştirme ve kişiliği zenginleştiren bir bireysellik aracı olarak görülmüştür. Buharlı gemiler ve trenler ile genişleyen ulaşım imkânları bu seyahatleri oldukça cazip kılmış, kitaplar ve gazeteler zengin bir bilgi kaynağı sunmuştur. Avrupalılar, Binbir Gece Masalları gibi renkli romanlardan ve pitoresk seyahat kitaplarından bir Doğu imajı inşa etmiştir. Fakat Gertrude Bell'in seyahatleri gemi ya da trenden ziyade at, eşek ve deve üzerinde gerçekleşmiştir. Gertrude bu durumdan hiç şikayetçi olmadığı gibi seyahat esnasında oluşan masraflar için bile rahatsızlık duymadığını babasına yazdığı mektupta belirtmiştir.³⁸

1892 yılında amcası Sir Frank Lascelles'in İran'a büyükelçi olarak atanmasıyla Teyzesi ve Lascelles'in kuzenleriyle birlikte Tahran'a davet edilen Bell, yolculuğuna sadece kitap okuyarak değil, aynı zamanda Farsça dersleri alarak hazırlık yapmıştır. Bell Tahran'da, Alman diplomat ve doğu bilimci Dr. Friedrich Rosen ile yakın bağlar kurmuş, bu bağ ona Doğu'yu yakından tanıma fırsatı sunmuştur. Farsça öğrendikten sonra Arapça öğrenmeye başlamıştır. Yakın arkadaşı Friedrich Rosen onu dil ve kültür üzerine çalışmaya teşvik etmiştir.³⁹

İran'daki İngiliz elçiliğinde, Cadogan Kontu'nun torunu ve genç diplomat Henry Cadogan ile arkadaşlık kurmuştur. İkisi de Edebiyata (özellikle şiir) Farsçaya, binicilik ve tenise ilgi duymuş ve sıklıkla birlikte gezintiye çıkmışlardır. Henry Cadogan onu at sırtında çölün ortasına götüren ilk kişi olmuştur ve bu olay onun üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.⁴⁰ Kısa sürede arkadaşlıkları resmi bir ilişkiye dönen Bell ve Cadogan, bu ilişkilerini ileri bir boyuta taşıyarak evlenme kararı almışlardır. Fakat benzer bir yetiştirilme tarzını ve hayata bakış açısını paylaşmalarına rağmen, Cadogan'ın maddi gelirinin nispeten az olması, Bell ailesine denk olmaması gibi sebeplerle Sir Hugh Bell bu evliliğe rıza göstermemiştir. Babasının fikrinin değişmesi ümidiyle bekleyen Bell daha sonra Cadogan'ın bir hastalığın ardından öldüğü üzücü haberini almıştır.⁴¹

Yirmili yaşlarının ortalarında Bell ya babasının ya da zaman zaman kardeşlerinden birinin veya diğer yakınlarının eşlik ettiği bir dizi yolculuğa çıkmıştır. Avrupa'yı, Kuzey Afrika'yı ve İstanbul'u gezmiş ve mümkün olduğunda dil dersleri alarak ya da kendi kendine öğrenerek dünyanın çevresini iki kez dolaşmıştır.⁴² Başarılı bir dağcı olmuş ve en yüksek Alp zirvelerine tırmanmıştır. Hatta Bernese Alpleri'ndeki bir zirveye onun adı verilmiştir.⁴³

Rosen ailesi tarafından Friedrich Rosen'in o sırada Almanya'nın başkonsolosu olduğu Kudüs'e davet edilen Bell, Yakın Doğu'ya ilk uzun süreli ziyareti için Kasım 1899'da

³⁸ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-5-3>

³⁹ Ulusal Biyografi Sözlüğü, 1985-1900

https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Rosen,_Friedrich_August

⁴⁰ Janet Wallach, *Desert Queen*, s.40

⁴¹ Elizabeth Burgoyne, *Gertrude Bell from her Personal Papers*, ed. London, E. Benn, 1958, vol, 49.)

⁴² Letters, 32, 33.

⁴³ Winstone, *Certmde Bell*, 66-73, 78-80

Kudüs'e gitmiştir. Rosen'lerin evinin yakınındaki otelde kendine bir çalışma odası hazırlamış ve Arapça öğrenimine devam etmek için bir öğretmen tutmuştur. Yüzlerce fotoğraf çekmiş, Kudüs'ü ve çevresini keşfetmiş ve boş zamanlarının çoğunda Arapça çalışmıştır⁴⁴

Bir rehber, bir aşçı ve iki katırcı eşliğinde 20 Mart 1900'de Petra'ya doğru yola çıkmıştır. Daha önce hep refakatçi eşliğinde ve lüks içinde seyahat etmiştir, iyi bağlantılar sayesinde yolculuklarının çoğunu da rahat geçirmiştir. Ama Filistin, Ürdün'ün tepelerinde ve çöllerinde rahatlıkla konaklayabileceği herhangi bir yer ve Osmanlı kontrolü altındaki bölgelerin ötesine geçmek isteyenlere yardım önerecek yüksek mevkilerde hiçbir İngiliz yetkili bulamamıştır. O dönemde İngiliz vatandaşlarının Petra'ya seyahat etmeleri Osmanlı tarafından yasaklanmıştır. Çünkü sonradan fark edecekleri gibi onların Osmanlılara karşı bir Arap ayaklanmasını kışkırtmaya çalışan casuslar olduğunu düşünülmüştür. Fakat Gertrude, bir şekilde Petra'ya gitmenin yolunu bulmuş, Osmanlı devletinin yetki sınırlarında, Almanya vatandaşı olduğunu söyleyerek Türk yetkilileri atlatmıştır.⁴⁵

Dönemin şartlarında Bell'in seyahatleri herhangi bir erkek için bile cesaret gerektiren ve zorlu seyahatlerdi. Dürzi ve Bedevilerle, Müslüman ve Hıristiyanlarla dostluklar kurmuş ve oldukça sert hava koşullarında bile seyahatleri asla kesintiye uğramamıştır. Janet Hogarth "*Engellerle karşılaştığında onları eritmek gibi bir hüneri vardı*" sözleriyle Gertrude'un kurnazlığına, insanlarla ve koşullarla başa çıkma konusunda özel bir zekâya, hatta uzmanlığa sahip olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁶

Bell babası ile de çok sayıda seyahatler gerçekleştirmiştir. Annesi ve kardeşleri olmadan babasıyla yaptıkları tüm seyahatler, babasına olan bağlılığını daha da güçlendirmiştir. İstanbul⁴⁷ ve Mısır dışında, Yakın Doğu Bell'in tek başına seyahat ettiği tek bölge olmasına rağmen yine de tam anlamıyla bağımsız olamamıştır. Çünkü maddi olarak aile serveti kendisinin tek geliri olmuştur. Daha yoldayken babasından keşif gezileri için izin istemesinin nedeni de bu sebeple olmuştur. Aralık 1903'te üvey kardeşi Hugo'ya (ikinci) dünya turunda eşlik etmiştir.⁴⁸ Doğuya doğru Hindistan, Burma, Java ve Japonya'ya gitmişler, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri üzerinden geri dönerek seyahatlerini tamamlamışlardır. Bu yolculuğu süresince Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını değiştirecek İngiliz imparatorluk yetkilileriyle, özellikle de 1916'da amiri ve akıl hocası olacak Maskat'taki İngiliz konsolosu Sir Percy Cox ile önemli temaslarda bulunmuştur. Türkiye sınırları içerisinde, Ankara, Konya, Mersin, Adana, Sivas, Diyarbakır, Malatya, Elâzığ, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Trabzon,

⁴⁴ Goodman, *Gertrude, Bell*, 2.4-2.9;

⁴⁵ Cohen & Joukowsky, *Breakingground: pioneering women archaeologists*. s.62

⁴⁶ Courtney, "Gertrude Bell." s.661.

⁴⁷ Mektup ve günlüklerinde İstanbul için mütemadiyen C'ple [Istanbul (Constantinople)]'i kullanmıştır bkz. <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-7-4>

⁴⁸ Burgoyne, *Personal Papers*, 1:ru-3:1.; Winstone, *Gertrude Bell*, 75-78.

Erzurum, Bitlis şehirlerinin tamamını gezmiştir. Kendi döneminde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalan Mısır, Suriye, Irak gibi Osmanlı topraklarında da seyahatleri olmuştur. Fotoğraf 1’de Gertrude’un ziyaret ettiği, arkeolojik ve siyasi faaliyetler yürüttüğü yerler belirtilmiştir.

Kâşif ve Arkeolog Yönüyle Gertrude Bell

Bell arkeolojiyle ilk kez Oxford’da öğrenci olduğu yıllarda (1886-88) ilgi duymaya başlamıştır. Babasıyla ortak bir ilgi alanına daha sahip olan Bell, antik yerleri, müzeleri ve hatta özel koleksiyonları ziyaret etmek için her fırsatı değerlendirmiştir.⁴⁹ Burada Oxford Arkeoloji Derneği’nin toplantılarına katılmış ve İngiliz arkeolog David George Hogarth ve Alman arkeolog Wilhelm Dorpfeld ile tanışmıştır.⁵⁰

Kasım ve Aralık 1899’da Yunanistan’dayken, Alman arkeolog Wilhelm Dorpfeld’in Bergama’daki Girit’teki kazılarını gözlemlemiş ve Atina müzesine yaptığı ziyaretlerde Hogarth ve Dorpfeld’den yeni buluntuları hakkında bilgi almıştır.⁵¹ Bell 1899’da saha arkeolojisiyle yakın temas geçtiğinde, arkeolojide hazine avcılığı ve antikacılık döneminin fiilen sona erdiği yeni bir dönem başlamıştır. Arkeolojide, daha rafine yöntemlerin ve kazı tekniklerinin geliştirilmesine yol açan kültürel-tarihsel bir yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. Bell, Dorpfeld sayesinde bu modern teknikleri öğrenmiştir. Onun Yunanistan’daki kazılarını ve meslektaşlarının Küçük Asya’daki kazılarını inceleyerek stratigrafi, kronoloji ve tipolojinin yanı sıra kültürel ve tarihsel değişimler ve çeşitliliklere yapılan yeni vurguyu öğrenmiştir.⁵²

Bell Yunanistan ziyareti sırasında Hollandalı eski eser koleksiyoncusu Oscar Van Lennep ile de tanışmış ve Lennep onu Kudüs’e davet etmiştir. İzmir yakınlarındaki bir malikânedede yaşayan Lennep, Bell’e sikkeler, mücevherler, Yunan terrakottaları, orijinal ve sahte vazolardan oluşan koleksiyonuna dair pek çok eser göstermiştir. Gertrude Bell 1899 Aralık ayının ortasında Kudüs’e vardığında, kentin ve ülke içinde yaptığı turların altı yüz kadar fotoğrafını çekmiştir. Ziyaret ettiği yerler arasında onu en çok etkileyenler Mschatta, Petra ve Palmyra olmuştur.⁵³ Van Lennep’lerde kalırken Bell, Bergama, Magnesia, Sardes ve Bizans bölgesi, Philadelphia (Alaşehir) ve Phrygian mezarlarının kalıntılarını incelemek için altı günlük bir tura tek başına çıkmıştır. Ayrıca Ephesos’u iki kez ziyaret etmiş ve Menemen’de kazı yapan Alman arkeologları izlemiştir.⁵⁴

⁴⁹ *Letters*, 2.59.

⁵⁰ *Earlier Letters*, 159; Courtney, *An Oxford Portrait Gallery*, 3-16

⁵¹ Goodman, *Gertrude Bell*, 8 <https://doi.org/10.3998/mpub.17654>.

⁵² Cohen & Joukowsky *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

⁵³ Cohen & Joukowsky *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

⁵⁴ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-12-5>

Bell, Seyahatlere ve keşif gezilerine hazırlanırken seyahat rotası hakkındaki sanat, tarih, arkeoloji, coğrafya gibi tüm konular hakkında bilgi edinmiş ve seyahatlerinde pek çok kitabı yanına almıştır.⁵⁵ Yayınlanmış eserlerinden de anlaşılacağı üzere 1902 yılına gelindiğinde Bell'in sanat bilgisi çoktan hatırı sayılır bir seviyeye ulaşmış, kendisinden kitap yazması için talepte bulunanlar bile olmuştur.⁵⁶ Seyahat etmenin, dil öğrenmenin, dağcılık yapmanın yanı sıra, Gertrude'a Arkeoloji yeni bir meydan okuma alanı sağlamıştır. Çünkü arkeoloji Gertrude için, zekâ-yetenek-becerinin macera ile bir araya geldiği önemli bir nokta olmuş ve Gertrude bu alanda başarılı olmak için gereken tarih bilgisi, dil becerileri, geniş bilgi birikimi, detaycı bir bakış açısı, sanat ve mimariye ilgi, fiziksel dayanıklılık ve kararlılık gibi tüm ön koşulları da sağlamıştır. Arkeolojinin Bell üzerindeki büyüleyici etkisi keşiflerine anlamlı kılacak bir amaç da kazandırmıştır. Yörede konuşulan dilleri bilmesi ve doğuya olan merakı, Yakın Doğu arkeolojisini mantıklı bir seçim haline getirmiştir. Öyle ki 1904 yılına gelindiğinde arkeoloji, sanat, mimari ve Yunanca el yazmaları üzerine sistematik olarak çalışmaya başlayacaktır.⁵⁷

Gertrude Bell'in arkeolojiye olan ilgisi ilk gezisiyle birlikte artmış ve 1902 yılında Batı Anadolu'daki tüm antik yerleri ziyaret etmiştir. Türkiye'de özellikle David George Hogarth'ın Oxford'daki asistanı Leonard Woolley ile pek çok arkeolojik faaliyetlerde bulunmuştur. Ocak 1905'te Suriye ve Küçük Asya'ya doğru ilk arkeolojik keşif gezisini gerçekleştirmiştir. Üvey annesi Florence Bell'e yazdığı mektubunda bu keşiflerden aldığı zevki belirtmiştir.⁵⁸

Arkadaşlığı ve danışmanlığı yıllar sürecek olan arkeolog Hogarth Mısır, Kıbrıs, Girit, Ephesos ve Karkamış'ta yapılan pek çok kazıya liderlik etmiş, 1908-27 yılları arasında Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nin müdürü olarak Sir Arthur Evans'ın yerine geçmiştir.⁵⁹ Çeşitli yayınları arasında kazı raporları ve arkeolojik çalışmaların yanı sıra Arabistan tarihi ve coğrafya üzerine yazıları da yer almaktadır. Bell'in Hogarth ile arasındaki bu arkadaşlık sayesinde Bell, Oxford'dayken Nil deltasındaki İngiliz kazılarından ve Filistin'deki yeni keşiflerden ve Yunanistan ve Küçük Asya'da kazılan çok sayıda yerden haberdar olmuştur. Pek çok arkeolojik kazı alanını birlikte ziyaret etmişlerdir.⁶⁰ Hogarth aynı zamanda T.E Lawrence'ın da arkadaşı ve akıl hocası olmuştur. Öyle ki Lawrence'ın ilk arkeolojik görevi Hogarth'ın Karkamış'taki kazısında Gertrude Bell Lawrence ile tanışmıştır.⁶¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye-Suriye sınırında iki adam, Hogarth'ın kıdemli bir subay ve

⁵⁵ Cohen, &Joukowsky, *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists.*, s.165

⁵⁶ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/index.php/l/gb-1-1-1-1-12-21>

⁵⁷ Cohen &Joukowsky, *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists.* s.156

⁵⁸ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-15-4>

⁵⁹ İpek, Oryantalist David George Hogarth'ın Hayatı ve İngiliz İstihbarat Birimi ile İlişkisi.

⁶⁰ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-5-1-2-16>

⁶¹ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-21-14>

organizatör olduğu Arap Bürosunda birlikte çalışmıştır. Savaşın sonra Hogarth, Paris Barış Konferansı'nda İngiliz delegasyonunun danışmanlığını yapmıştır.⁶²

Akademisyenlerin ve arkeologların keşiflerinin ayrıntılı tasvirlerini yayınladıkları 19.yy'da Doğu edebi bir tema haline gelmiş ve Yakın Doğu'ya yeni bir yaklaşım gelişmiştir.⁶³ A. W. Kinglake'in "*Eothen (1844)*" adlı eseri, kişisel izlenimlere ve anekdotlara dayanan ancak antik kalıntıların ve sit alanlarının tasvirlerini içermeyen yeni bir seyahat anlatısı biçimini tanıtmıştır.⁶⁴ Bell ise coğrafya ve arkeolojinin yanı sıra gayri resmi kişisel deneyimlerini de anlatarak her ikisini birleştirmiştir.⁶⁵ Birkaç arkeolojik makale ve kendisini ünlü yapan "*The Desert and The Sown (1907)*" kitabı için yeterince ayrıntılı günlükler ve notlar tutmuştur. Almanca'ya çevrilmiştir.⁶⁶ Eserde antik kalıntılara dair bilgiler bulunsa da daha çok gezi-gözlem notları şeklinde kaleme alınmıştır. Bu yüzden tam bir arkeoloji kitabı olarak kabul edilmemiştir. Gertrude arkeolog olma, arkeolojik keşiflere katılma arzusuyla, daha önceden tüm çalışmalarını, kitaplarını incelediği William Ramsay ile tanışmış, birlikte çalışmak konusunda anlaşmıştır.⁶⁷

Harita okuma, haritalandırma konusunda da oldukça yetenekli olan Bell (ki bu haritalandırma yeteneği Irak'ın bağımsızlık sürecinde Ortadoğu'yu şekillendirmede çok etkili olacaktır), 1907 ve 1914 yılları arasında Yakın Doğu'ya dört keşif gezisi düzenlemiş, sıradağları ve çölleri aşarak daha önce hiçbir Avrupalı kadının ziyaret etmediği bölgelere gitmiştir. Arkeolojik alanları, coğrafyayı, gelenekleri, kültürü ve siyasi konular da dâhil olmak üzere kişisel konuşmaları haritalandırmış ve kaydetmiştir.⁶⁸

Bell Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu'ya geldiği dönem arkeologların Yunanistan'da, Girit'te, uzun Türk kıyılarında, Levant ve Mezopotamya'da kazılar yaptığı dönem olmuştur. Her kazı alanı ve dönemiyle ilgilenmiştir. Kendi çalışmalarını Roma, Bizans ve erken İslam mimarisi üzerine yoğunlaştırmış ve nispeten bilinmeyen bölgelerdeki keşiflerini arkeolojik çalışmalarıyla birleştirmiştir. Arkeolojik arka planına güvenerek 1909 yılında Diyarbakır (antik Amida) ve Nusaybin (antik Nisibis) arasında, Dicle'nin güneybatısındaki Tur'Abdin platosundaki anıtları kataloglamıştır. *Tur'Abdin*, Süryanicede "Tanrı'nın hizmetkârlarının dağı" anlamına gelmektedir ve Mardin'in Ömerli ilçesinden Şırnak'ın İdil ilçesine kadar olan bölge olarak bilinmektedir. Bell bu kelimeyi popüler bir makalesinin başlığı olarak

⁶² Westrate, *The Arab Bllreall*, 11-38, 57- 100.

⁶³ Syndram, Sievernich ve Hendrik. "*Der Erfundene Orient in Der Europäischen Literatur Vom 18. Bis Zum Beginn Des 20. Jahrhunderts.*"

⁶⁴ Fedden, *English Travellers*, 15-2.2.

⁶⁵ Courtney, *An Oxford Portrait Gallery*, 8: 1.

⁶⁶ Cohen & Joukowsky *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

⁶⁷ Karaca, Taha Niyazi, (2018). *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*, s.114

⁶⁸ Winstone, *Gertrude Bell*, 94- 96

kullanmıştır.⁶⁹ Tur Abdin’de, M.S. 300’den yaklaşık 1500’e kadar uzanan çok sayıda kilise ve manastır bulunmaktadır. Mor Evgin, Mor Yakup manastırları bunlardan en çok bilinenleridir. Birçok bina yıkım veya yeniden inşa nedeniyle kaybolmuştur, bu nedenle Bell’in yayınlarının, notlarının ve fotoğraflarının genellikle geriye kalan tek kayıtlar olduğu söylenebilir. Tur’Abdin seyahatinden sonra Suriye çölünden geçerek güney Mezopotamya’ya gitmiştir. Hedefi Babil’in batısındaki Ukhaidir’i keşfetmek olmuştur. Kendisine bu bilinmeyen harabeden bahsedilmiştir ve Bell onun ilk kâşifi olmayı ummuştur. Ancak Ukhaidir zaten on yedinci yüzyıldan itibaren gezginler tarafından sürekli ziyaret edilmiştir.⁷⁰

1910 yılında Roma’ya giderek İngiliz Okulunun müdürü Thomas Ashby, Alman Arkeoloji Enstitüsü’nden Richard Dehlbrück, müdür yardımcısı Eugenie Strong (ve Bell’in birlikte Farsça ve Arapça çalıştığı Arthur Strong’un eşi) ve Amerikalı akademisyen Esther B. Van Deman ile antik mimari üzerine çalışmış ve Roma’da bir konferans vermiştir.⁷¹ Arkeoloji ile ilgili yazdığı tüm kitapları onun bu alandaki profesyonel statüsünü teyit etmiştir. 1909, 1911 ve 1913 yıllarında gerçekleştirdiği keşif gezilerinde, diğer tüm arkeologlardan daha fazla antik anıt kaydetmiş ve deneyimli saha arkeologlarından bilgi almak için birçok kazı alanını ziyaret etmiştir. Maxvan Berchem, Marcel Dieulafoy, Rene Dussaud, Ernst Herzfeld, W. M. Flinders Petrie, Friedrich Sarre ve William Hayes Ward gibi seçkin akademisyenlerle iletişim kurmuştur. 1910’da "Ukhaidir’in Tonoz Sistemi" adlı bir makale yayınlamış, Mart 1911’de ise çalışmalarını ilerletmek için Ukhaidir’e geri dönmüştür.⁷²

Gertrude Türkiye’de arkeolojik faaliyetlerin öncüsü kabul edilen Osman Hamdi Bey ile de yakın bir dostluk kurmuştur. Kendisiyle gezintiler yapmış ve hatta Oxford üniversitesi tarafından Osman Hamdi Bey’e fahri Doktora unvanının verildiği törene katılmıştır. Bell, törenin tüm ayrıntılarını günlüğünde uzun uzadıya anlatmıştır.⁷³

Gertrude Bell’in Yakın Doğu arkeolojisine katkısı iki aşamada gerçekleşmiştir. Birincisi saha arkeologluğu (1905-14) ikincisi ise Irak’taki Eski Eserler Dairesi’nin müdürü, Irak Müzesi’nin kurucu müdürlüğü olmuştur. (1922-26). Bell otuz altı yaşına geldiğinde Paris’te Salomon Reinach (1859-1932) ile arkeoloji çalışmaya karar vermiştir. Hogarth gibi Reinach da İzmir yakınlarındaki Myrina’da ve Tunus’ta kazılar yapmış, eski Yunan filolojisi, arkeoloji, sanat tarihi, mitler, din (hatta Schopenhauer üzerine) üzerine yayınlar yapmış, arkeologlar için seyahat rehberleri ve Chroniqued’Orient (Doğu Kronikleri)⁷⁴ yayınlamış önemli bir akademisyen olarak tanınmıştır. Reinach, Bell’in akıl hocası olmuş, müzelerde ona dersler

⁶⁹ Cohen & Joukowsky , *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*. 168

⁷⁰ Cohen & Joukowsky , *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*. s.169

⁷¹ Geffcken, Esther van Deman and Gertrude Bell 24-7.

⁷² Cohen & Joukowsky , *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*.

⁷³ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-30>

⁷⁴ https://archive.org/details/gri_33125010863070

vermiş ve özel kütüphanesini kullanımına açmıştır. Reinach'ın Bell'e, 'Revue Archéologique' dergisi için "Suriye konulu" J.Strzygowski'nin Mschatta'sını inceleme görevi vermiştir. 1900 yılında Petra'ya giderken Bell, Suriye çölünün batı sınırındaki saray gibi bir Ummayed kır evi olan Mschatta'yı ziyaret etmiştir. Daha sonra, 1905'te, Mschatta'nın etrafından dolanmıştır çünkü süslü cepheler sökülmüş ve Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in İmparator II. William'a hediyesi olarak Berlin'e gönderilmiştir. Mschatta'daki incelemesini "The Desert and the Sown" kitabında anlatmıştır.⁷⁵

Arkeoloji alanındaki en önemli faaliyeti ise Irak'ta "Eski Eserler Müdürlüğü" olmuştur. 1. Dünya Savaşı sırasında tüm arkeolojik faaliyetler durduğu dönemde Ocak 1918'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Bell'den eski eserlerin korunması konusunda danışmanlık yapmasını istemiştir. Woolley, Ur'da kazı yapmaya başladığında Bell, Irak'taki Eski Eserler Dairesi'nin onursal müdürü olarak resmi bir pozisyonda arkeolojiye geri dönmüştür.⁷⁶

O dönemlerde kazı alanlarda bulunan eserlerin çoğu, özellikle de en önemlileri üniversiteler ve müzeler için saklanmıştır. Bell, müdürü olduğu yeni Irak Müzesi'nin eserlerin korunmasında tek yetkili mercii olmasını istemiştir. Aynı şekilde Bell, eski eserlerin kontrolünü sağlamak ve diğer eserlerin yanı sıra E. Herzfeld'in Samarra'daki Alman kazılarında bulunan bazı eserlerin British Museum'a transferini desteklemek için eski eserlerin Eğitim Bakanlığı'nın yetki alanından Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı'nın yetki alanına geçmesini istemiştir. Bu yıllar, (1916 mandasından beri Irak, Ürdün ve Filistin'i izleyen) İngiliz hükümet otoritesinin etkisinin belirleyici olduğu yıllar olmuştur. Bell, 1922 yılında, 1881 tarihli bir Osmanlı yasasından yola çıkarak, yabancı arkeologlar ile Bağdat Müzesi arasında, kazılarda bulunan ve kopyaları ya da benzerleri bulunan malzemelerin Iraklı yetkililere para karşılığında eşit olarak paylaşılmasını onaylayan yeni bir eski eserler yasasını teşvik etmiştir.⁷⁷ Bunun üzerine Ur ve Kış'a düzenli ziyaretlerde bulunarak Bağdat müzesine götürmek üzere objeler seçmiştir. Fakat bu uygulama, özellikle de Ubeyd'deki Ninhorsag Tapınağı'nda bulunan süt sağma sahnesi gibi objeleri müzeye götürmek istediklerinde kazı ekibinin tepkisine yol açmıştır.⁷⁸

Bell, 1924 yasası ile, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist ve sömürgeci arkeoloji tarafından zaten ciddi bir şekilde yağmalanan Mezopotamya buluntularının Batı'ya ve özellikle de Avrupa ve Amerika'nın büyük müzelerine götürülmesinde rol oynamıştır.⁷⁹

⁷⁵ Cohen & Joukowsky , *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*.

⁷⁶ Cohen & Joukowsky *BreakingGround: PioneeringWomenArchaeologists*.

⁷⁷ <https://iris.unito.it/retrieve/e27ce42f-c084-2581-e053-05fe0acbaa/Baghdad%20estratto%20capitolo%202.pdf>

⁷⁸ *Letters*, 686-87.

⁷⁹ <https://iris.unito.it/retrieve/e27ce42f-c084-2581-e053-05fe0acbaa/Baghdad%20estratto%20capitolo%202.pdf>

Bell'in eski eserler ve Irak Müzesi müdürlüğü sırasında British Museum ve Philadelphia Üniversite Müzesi'nin 1922'de Ur'daki ortak kazısı, Oxford Üniversitesi ile Chicago Field Müzesi'nin 1923'te Stephen Langdon ve Ernest Mackay yönetiminde Kiş'teki ortak kazıları gibi İngiliz ve Amerikalı arkeologlar tarafından Irak'ta pek çok kazı yapılmıştır. Bu kazıların çoğu Gertrude Bell'in yönlendirmeleriyle gerçekleşmiştir. Çünkü bölgenin yapısına, potansiyeline ve yasalarına hâkim olmuştur. Amerikalı Profesör Edward Chiera'yı Mitanni tabletlerinin yerel pazarda satıldığı Kerkük çevresini araştırmaya ikna eden Bell, üçüncü bir kazı başlatmıştır. 1925'te Chiera, antik Mitanni kenti Nuzi'deki Yorgan Tepe'de ilk kazıyı başlatmıştır ve sonraki birkaç yıl içinde burada geniş bir tablet arşivi bulunmuştur.⁸⁰

Mezopotamya'daki arkeolojik alanlara yapılan keşif gezilerinden artan malzeme ve obje akını, müze koleksiyonları için daha büyük ve yeterli bir binaya ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmıştır. 4 Temmuz 1924'te Ur'daki buluntulardan oluşan bir sergi düzenlemiş ve müzeye ev sahipliği yapacak bir bina kurmayı amaç edinmiştir. Bu amaçla Leonard Woolley'i Irak'a davet etmiştir. Woolley'in de destekleriyle Bağdat'ta yeni bir müze oluşturmuştur. Müzede sergilenecek eserlerin çoğunu kendisi kataloglamış, sınıflandırmış, numaralandırmış ve müzenin ilk kataloğunu oluşturmuştur.⁸¹ Ayrıca Bell Irak Müzesi için gerekli olan tarihi eserlerin onarımını sağlamış, eserlerin sergileneceği mekânların ve vitrinlerin tasarımını da yapmıştır. İleriki yıllarda müzeye yeni koleksiyonların toplanması ve eserlerin restorasyonunda kullanılmak üzere müzeye 50.000 sterlin miras bırakmıştır. Kral Faysal Gertrude Bell'in Irak Müzesi'nin kurulması için yürüttüğü bu faaliyetlerin karşılığı olarak yeni müze binasında sergilenmek üzere bir büst yaptırmıştır.⁸²

Gertrude Bell'in Casusluk Faaliyetleri

Gertrude Bell, 1. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunun bilgi edinmesi için casusluk faaliyetlerinde bulunmuştur. Bereketli hilal olarak da isimlendirilen Mezopotamya hakkındaki kapsamlı bilgisi ve aşiret liderleri ile olan ilişkilerini istihbarat aracı olarak kullanmıştır., Özellikle Basra'da sık sık eski Osmanlı ileri gelenleri ve şeyhleriyle görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerden elde ettiği bilgileri İngiliz Arap Bürosu'na aktarmıştır. Bell'in Mezopotamya sınırlarındaki Türk birliklerinin hareketleri ve aşiretlerin tutumları hakkındaki raporları İngilizlerin Bağdat'ı işgal etmesinde etkili olmuştur.⁸³

Gertrude Bell'in Ortadoğu'da yaptığı seyahatlerin arkeolojik kazı kisvesi altında yürüttüğü gizli casusluk görevleri olduğu anlaşılana kadar Osmanlı topraklarında yaptığı tüm

⁸⁰ Morrison, Lacheman, & Owen, *The Eastern Archives of Nuzi*

⁸¹ Letters, 750, 755-56, 761-621 766-68

⁸² <https://iris.unito.it/retrieve/e27ce42f-c084-2581-e053-05fe0acbaa/Baghdad%20estratto%20capitolo%202.pdf>

⁸³ H. V. F. Winston, Gertrude Bell (London: Barzan Publishing, 2004), 274-275

faaliyetleri resmi izinlerle yürütmüştür. Örneğin, Gertrude Bell'e Osmanlı topraklarındaki eski eserlerin fotoğraflarını çekmesine izin verildiği şu belgeden anlaşılmaktadır:

“Berlin İngiltere sefir-i kebirinin yeğeni Matmazel Gertrude Lowthian Bell'e, Haleb ve Bağdad ziyaretlerinde kolaylık gösterilmesi” istenmiştir.⁸⁴

Yine Gertrude Bell'e Konya'nın Karaman'a seyahat izni verildiği anlaşılmaktadır.⁸⁵ Yine Konya, Karadağ ve Karacadağ civarında bulunan Binbir Kilise ve Değle harabelerinin kazı yapılmaksızın ortaya çıkarılması ve fotoğraflarının çekimi için de Gertrude Lowthian Bell'e izin verilmiştir.⁸⁶

Bell'in casusluk faaliyetleri 1914 yılında Deniz İstihbarat Müdürü'nün Ortadoğu hakkındaki arka plan bilgisi nedeniyle onu bir casusluk görevine dâhil etmesiyle ve Kahire Ofisi Askeri İstihbarat Müdürü David Hogarth'ın onu istişare için çağırmasıyla başlamıştır. Bu durumdan annesine yazdığı bir mektupta da bahsetmiştir.⁸⁷

Kasım 1915'te ilk kadın siyasi memur olarak Kahire'ye atanmış ve yeni kurulan Arap İşleri İstihbarat Bürosu'nda çalışmaya başlamıştır. Arap Bürosu, Arabistan'daki siyasi faaliyetleri uyumlu hale getirmek, Londra ve Hindistan'daki ordu ve hükümetlere bilgi sağlamak, Arapları savaşta İngiliz tarafına çekmek, ayrıca Türk ve Alman faaliyetleri hakkında istihbarat bilgileri toplamak ve dağıtmak için kurulmuştur.⁸⁸ Bell'in bölge hakkındaki siyasi, etnografik ve antropolojik bilgisi İngiltere'nin Ortadoğu'daki siyasi ve ekonomik gücünü artırmak için kullanılmış, Irak'ın bir İngiliz sömürgesi olmasının yolunu açmıştır.⁸⁹

Özellikle I. Dünya Savaşı'nın Arap coğrafyasına yayılmasıyla birlikte, Bell'in Ortadoğu hakkındaki bilgileri askeri istihbarat için önemli hale gelmiştir. İngilizler tarafından Bağdat'ın 11 Mart 1917'de ele geçirilmesinden sonra İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Bell'i Bağdat'a çağırarak yardımcısı ve Doğu Sekreteri olmasını istemiştir. Bell, bu tarihten sonra resmi olarak İngiliz Yüksek Komiserliği için çalışmaya başlamıştır.⁹⁰ Savaştan çok önce Arap milliyetçiliğinin uyanışını rapor eden Bell, Arapların İngiliz yardımına ihtiyaç duydukları ve bunu istedikleri gerekçesiyle İngilizlerin Arap hükümetine rehberlik etmesini desteklemiş, Irak'ta Arap idaresinin kurulmasını ve Haşimi ailesinden I. Faysal'ın Irak kralı olarak

⁸⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) HR.TH.. / 370- 105

⁸⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) BEO / 3103- 232665

⁸⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) HR.TH. / 344- 102

⁸⁷ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-24-22>

⁸⁸ Winstone, *Gertrude Bell*, 1-62.- 64

⁸⁹ Lynn ,“*Orientalism and Three British Dames: Dessentialization of the Other in theWork of Gertrude Bell, Freya Stark, and E.S. Drower*, 23.

⁹⁰ Goodman, *Gertrude Bell*, 98;

atanmasını savunmuştur.⁹¹ Kral Faysal'ın tahta çıkmasındaki etkisine ait bir çok haber dönemin İngiliz basınına da yansımıştır.⁹² Ortadoğu'nun şekillendirilmesinde ve savaş sonrası Osmanlı topraklarının paylaşım planlarında Bell'in harita bilgisinden fazlasıyla yararlanmıştı.⁹³ "Pasta keser gibi ülke bölen kadın,⁹⁴ cetvelle sınırları çizen kadın⁹⁵, çöl kraliçesi⁹⁶, şark şeytani⁹⁷ tabiri de buradan gelmektedir. Gertrude Bell'in bölgedeki etkisini, Kral İbn Suud'un danışmanı İngiliz Harry St, şu sözlerle belirtmiştir:

*"Bayan Bell resmi olarak Mezopotamya'daki İngiliz Arap Bürosu'nun siyasi sorumlusuydu. Gerçekte ise, Kürdistan'dan ve Mezopotamya'nın Sünni ve Şii bölgelerinden oluşan yeni bir devletin arkasındaki baskın güç olarak ortaya çıkıyordu."*⁹⁸

Bell'in casusluk faaliyetlerinde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet de önemli rol oynamıştır. Bell'in toplayıp aktardığı istihbari bilgileri Mallet, düzenli olarak Dışişleri Bakanı Edward Grey'e göndermiştir. Gönderilen bu raporların bir kısmı da 1920 yılında H. M. Stationery Office tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Bell hükümetinin yanı sıra Milletler Cemiyeti için de yıllık raporlar hazırlamıştır.⁹⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Ortadoğu önemli değişikliklere uğramış, çeşitli bölgeler başta İngiltere ve Fransa olmak üzere farklı Müttefik güçlerin kontrolü altına girmiştir. Değişen dengeler üzerinde güç arayışı içerisinde olan ülkeler, 12-22 Mart 1921 tarihleri arasında düzenlenen Kahire (Cario) Konferansı ile İngiltere'nin bölgedeki toprakları üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmayı ve yönetim için bir çerçeve oluşturmayı amaçlamışlardır. Bu konferansa katılan isimlerin başında dönemin sömürge bakanı Winston Churchill, İngiliz casuslar Thomas Edward Lawrence ve Gertrude Bell de yer almıştır.¹⁰⁰

Bell, Irak devletinin kurulmasında, 1920'de Milletler Cemiyeti'nin İngiliz mandasına girmesinde, 1921'de Irak'ta Kral Faysal'ın taç giymesinde, 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasında etkili olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Bell, giderek daha çok bir idareci

⁹¹ Faught, *Cairo 1921: Ten Days that Made the Middle East*, s.51-52

⁹² 25 Aralık 1925 The New York Times gazetesi

<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1925/12/25/104200040.html>

⁹³ Karaca, *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*.

⁹⁴ Cerabus Kraliçesi: Gertrude Bell, Murat Bardakçı, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1291959-cerabus-kralicesi-gertrude-bell>

⁹⁵ Yılmaz, 2017, 61

⁹⁶ Werner Herzog, *Çöl Kraliçesi (Queen of the desert)*

⁹⁷ Süslü Şapkasıyla Bir Şark Şeytani, Yusuf Sami Kamadan, <https://www.gzt.com/mecra/gertrude-bell-suslu-sapkasiyla-bir-sark-seytani-3560355>

⁹⁸ Goodman, *Gertrude Bell*, s.98; Heussler, "Imperial Lady"; Marlowe, *LateVictorian*

⁹⁹ Fry, *Gertrude Bell as a Literary Artist*

¹⁰⁰ Documentary of LettersfromBaghdad

haline gelmeye başlamış, arkeoloji ve yazarlığa geri dönmüştür.¹⁰¹ Gertrude Bell, 1926 yılında aşırı dozda barbitürat¹⁰² adı verilen uyku ilacı içmesi nedeniyle hayatını kaybetmiştir.¹⁰³ Cenazesi Bağdat'ın Bab al-Sharji semtindeki İngiliz mezarlığına defnedilmiştir.

Sonuç

19. yüzyılda sanayi devrimiyle birlikte Doğu, değişen güç dengelerinin odak noktası haline gelmiştir. Bu dönemde misyonerlik faaliyetleriyle ön planda bulunan Birleşik Krallık bu güç dengelerinin lehine değiştiği bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Gertrude Bell ise bu ülkede doğmuş ve büyümüştür. Yine kendi dönemine göre herkesin kolaylıkla elde edemediği bir eğitim almış ve özellikle babasının maddi-manevi destekleriyle bir kadın için benzerine az rastlanan bir kariyer geliştirmiştir.

Seçtiği Doğu sahnesinde tek kadın, (sözde) arkeolog, siyasi memur, kraliyet danışmanı, müze kurucusu ve yöneticisi gibi çok çeşitli rolleri olmuştur. Oxford üniversitesinden mezun olan ilk 5 kadından biri olan Bell'in aldığı eğitim, dil öğrenmeye, sanata, tarihe ve arkeolojiye olan merakı sadece kendisinin bilgi sağladığı ülkesinin değil, hakkında bilgi sahibi olduğu bölgelerin, kişilerin de dikkatini çekmiştir. Seyahat ettiği bölgelerin dillerini öğrenmiş, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini incelemiş, bölge hakkında yazılmış kitapları, yerel edebi eserlerini de orijinal dillerinde okumuştur.

Erken yaşlarda arkeoloji ile tanışan Gertrude, yetişkinliğinde arkeolojiyi casusluğuna bir paravan olarak kullanarak Osmanlı topraklarında bulunan çok sayıda arkeolojik kazıya katılmış ve bu bölgelerin haritalandırılmasını sağlamıştır. Bu kazılar ve bölgeler hakkında 15'e yakın kitap ve makale kaleme almıştır. Bölge hakkında, bölge insanı hakkında olan bilgisi ile Gertrude, değişen güç dengeleriyle birlikte ülkesinin Ortadoğu politikalarını şekillendirmesinde etkili olmuş, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün bozulmasına ve Irak'ın Osmanlı topraklarından kopmasına yol açmıştır.

¹⁰¹ *Letters*, 685, 687,710, 718

¹⁰² barbitürik asitten elde edilen ve merkezi sinir sisteminin aktivitesini azaltan, hipnotikler grubuna giren madde ya da ilaç, Karakaş, S. (2017). Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü

¹⁰³ Courtney, "Gertrude Bell, s.661.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) BEO / 3103-232665

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) HR.TH. / 370-105

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) HR.TH. / 344-102

Basılı ve Görsel Medya İçerikleri

Boni and Liveright. Benmosche,D., Dangoor, D., Garrett, A., Jones,A., Gerber, R., Schoonmaker, T., Swinton,T., Chandler,E.R., Oelbaum, Z; Krayenbühl S., 2016, Letters Form Baghdad, Between the Rivers Productions, BFI London Film Festival

Kitaplar

Arberry, Arthur John, *Persische Reisebilder* (Hamburg, 1949),179.

Bell, Elsa Richmond, *The Earlier Letters of Gertrude Bell*. Hardcover – January 1, 1937

Bell, Gertrude Lowthian. (1927). *The Letters of Gertrude Bell* (Vol. 1). Boni and Liveright.

Bell, Gertrude Lowthian. (2014). *Amurath'tan Amurath'a*. Cambridge Üniversitesi Yayınları.

Bell, Sir Hugh (1844–1931),” in *Who Was Who, 1929–1940*, ed. Adam Black and Charles Black (London, 1941), 90.

Bell, Sir Isaac Lowthian,” *Dictionary of National Biography*, vol. 1 (London, 1912),132–35.

Birkett, Dea, *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers* (Oxford, 1989), 27–31.

Browne, Edward Granville., *A literary history of Persia*, London: Fisher Unwin, 1902

Cohen, G. M., Joukowsky, M. S. (Eds.). (2006). *Breaking ground: pioneering women archaeologists*. University of Michigan Press.

Collins, Paul., & Tripp, Charles. (Eds.). (2017). *Gertrude Bell and Iraq: A life and legacy* (p. 205). Oxford: Oxford University Press

Courtney, Janet Elizabeth Hogarth, *An Oxford Portrait Gallery*, (1931)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

- Courtney, Janet Elizabeth Hogarth, *The Women of My Time* (London, 1934), 77;
- Elizabeth Burgoyne, *Gertrude Bell from her Personal Papers*, ed. London, E. Benn, 1958, vol, 49.)
- Faught, C. B. (2022). *Cairo 1921: Ten Days that Made the Middle East*. Yale University Press.
- Graham-Brown, Sarah, *New introduction to Desert and the Sown*, Boston: Beacon Press, 1987
- Karaca, Taha Niyazi, (2018). *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*, Kronik Kitap, İstanbul 2018,
- Lascelles, Frank (1841-1920), in *Dictionary of National Biography, 192-1921* (London, 1917), 323-24.
- Morrison, Martha A., Lacheman, Earnest R., & Owen, David. I. (1993). *The Eastern Archives of Nuzi* (Vol. 9, No. 2). Eisenbrauns.
- Thomas, Gillian. (1992). *A position to command respect: women and the eleventh Britannica*. Scarecrow Press.
- Wallach, Janet, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell: Adventurer, Advisor to Kings, Ally of Lawrence of Arabia* (London, 1996)
- Winstone, H. V. F., *Gertrude Bell* (London, 1978), 93-312;
- Makaleler**
- Bell, Gertrude Lowthian., 1906, Notes on a journey through Cilicia and Lycaonia, *Revue Archéologique* 7: 1–29
- Cohen, Edward H. “Victorian bibliography for 1994.” *Victorian Studies* 38, no. 4 (1995): 639
- Cooper, Lisa., Gertrude Bell and the Archaeology of Mesopotamia, *British Archaeology* (March-April 2014): 38-41
- Courtney, Janet E. “Gertrude Bell.” *The North American Review* 223, no. 833 (1926): s.661 <http://www.jstor.org/stable/25110281>
- Edward Granville Browne, *Literary History of Persia: 4 Volume Set*. Routledge. (2013).
- Goodman, Susan, *Gertrude Bell*, Leamington Spa [Warwickshire]; Dover, NH: Berg 1985, 34-35

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Heussler, Robert, "Imperial Lady: Gertrude Bell and the Middle East, 1889-1926," *British Studies Monitor* 9,2 (1979):

Hocaoğlu, Mustafa Celalettin, "Gertrude Bell'in 1907 Yılı Batı Anadolu Seyahati (İzmir'den Isparta'ya)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 29 (Haziran 2013): 57-72.

İpek, Mubarek, Oryantalist David George Hogarth'ın Hayatı ve İngiliz İstihbarat Birimi ile İlişkisi. *Mukaddime Journal*, 14, 2023.

Mallowan, Max. "Gertrude Bell: The Last Years in Iraq: Archaeological Activities." *Iraq* 38, no. 2 (1976)

Syndram, Karl Ulrich, Gereon Sievernich ve Hendrik Budde. "Der Erfundene Orient in Der Europäischen Literatur Vom 18. Bis Zum Beginn Des 20. Jahrhunderts." *Europa Und Der Orient 800- 1900: [Katalog]* 1989: 324-341

Woolley, Leonard., "Review of The Letters of Gertrude Bell (1927)," *Antiquity* 2 (1928): 496-98;

Yılmaz, S. (2017). *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*. Ankara: Kripto Kitaplar.

Tezler

Dabbach, Zahraa. "*Iraqi Architectural Identity: An "Arab Renaissance" From a Western Perspective.*" Doctoral dissertation, University of Cincinnati, 2022

Drees, Ann Lawson, *The intrepid Gertrude Bell: Victorian lady, explorer of the Middle Eastern deserts, and key adviser to the new Iraqi nation, 1868-1926*. Texas Woman's University, 1993

Fry, M. E. (1942). *Gertrude Bell as a Literary Artist.*, Master thesis, McGill University <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/2v23vx09s>

Lynn Sawyer, "*Orientalism and Three British Dames: Decentralization of the Other in the Work of Gertrude Bell, Freya Stark, and E.S. Drower.*" 2012. Masters Thesis, Liberty University.

Web Siteleri

Decolonising archaeology in Iraq? <https://blog.nationalarchives.gov.uk/decolonising-archaeology-iraq/>

Gertrude Bell Kimdir? https://www.civilservant.org.uk/women-gertrude_bell.html Erişim, 2 Mart 2024

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Gertrude Bell'in Hayatı, <https://www.rsc.org.uk/blogs/whispers-from-the-wings/archive/who-was-gertrude-bell>)

Gertrude Bell'in Hayatı, https://www.worldhistory.org/Gertrude_Bell/ Erişim 13 Nisan 2024

Gertrude Bell'in Portresi, <https://www.lmh.ox.ac.uk/about-lmh/lmh-objects/portrait-gertrude-bell-cbe>) Erişim, 2 Mart 2024

Kahire (Cario) Konferansı, <https://www.alamy.com/stock-photo/cairo-conference-1921.html?sortBy=relevant> Erişim, 10 Nisan 2024

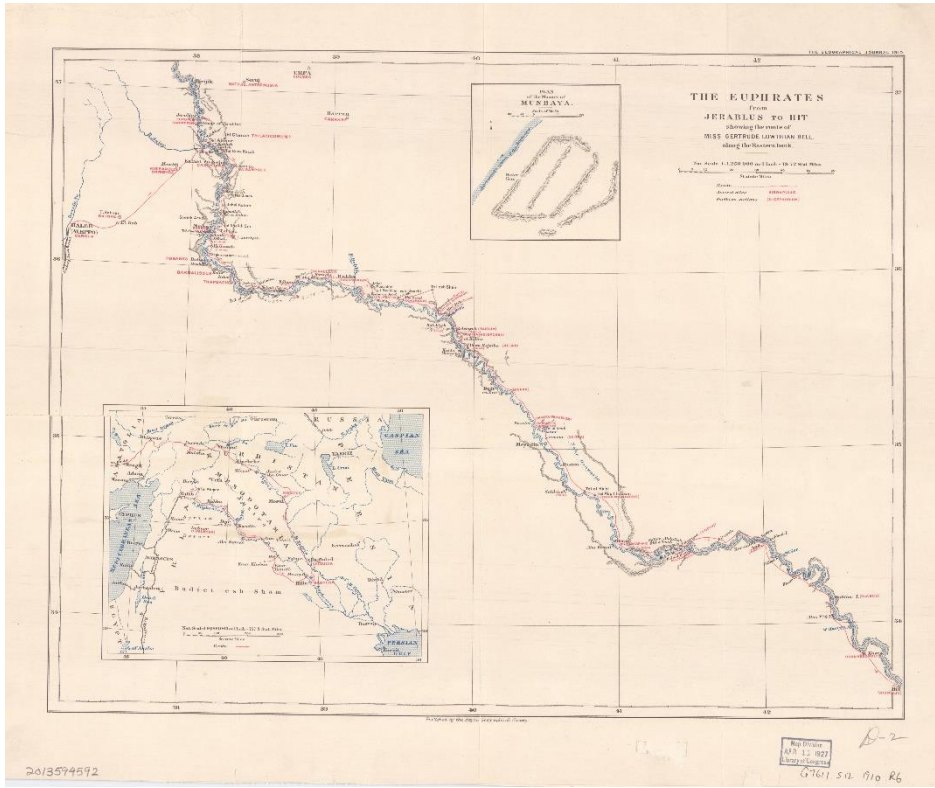
New Castle University Gertrude Bell Archive, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/> Erişim, 10 Nisan 2024

Royal Geographical Society (Great Britain) The Euphrates from Jerablus to Hit: showing the route of Miss Gertrude Lowthian Bell along the Eastern bank / published by the Royal Geographical Society. [London] : Royal Geographical Society, 1910.

Süslü Şapkasıyla Bir Şark Şeytanı, <https://www.gzt.com/mecra/gertrude-bell-suslu-sapkasiyla-bir-sark-seytani-3560355>

EKLER

Fotoğraf 1. Gertrude Bell'in Ortadoğu Güzergâhı¹⁰⁴

Fotoğraf 2. Ukhadir¹⁰⁵

¹⁰⁴ Royal Geographical Society (Great Britain) The Euphrates from Jerablus to Hit: showing the route of Miss Gertrude Lowthian Bell along the Eastern bank / published by the Royal Geographical Society.[London]: Royal Geographical Society, 1910.

¹⁰⁵ The Letters from Baghdad

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Fotoğraf 3. Gertrude Bell arkeolojik buluntuları kataloglarken¹⁰⁶

Fotoğraf 4. Süt Sağma Sahnesi¹⁰⁷

¹⁰⁶ The Letters from Baghdad

¹⁰⁷ The Letters from Baghdad

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Fotoğraf 5. Kral Faysal ve Gertrude Bell¹⁰⁸

Fotoğraf 6. Sir Percy Cox ve Gertrude Bell İbn Sa'ud'un Basra ziyareti sırasında¹⁰⁹

¹⁰⁸ Documentary of Letters from Bagdad

¹⁰⁹ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-23-1-54>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

